

החמצה: על "מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל"¹

*פרופ' גיורא רהב**

מבוא

שמחתי כשקיבלתי על עצמי את סקירת הספר משום שאני מכיר במקצת את עולם הבעיות שמחקר כזה צריך להתמודד איתו. למען האמת, נראה לי שמדובר בנושא שקשה לחקרו, כך שתיתי כיצד התמודדו החוקרות עם הקשיים, במיוחד משום שתפישתן את הנושא היתה כה רחבה.

המחברות נטלו על עצמן משימה חשובה וראויה להערכה, בדיקת היחס לנשים בבתי המשפט. הן מפרשות משימה זאת בהרחבה ועוסקות הן בענישת נשים, הן בענישה על עבירות שקרבנותיהן נשים, הן ביחס לנשים כמשפטניות, והן למקומן של נשים כשופטות. בסך הכל, זוהי משימה מכובדת מאד, הן משום תרומתה האפשרית להבנת מערכת השיפוט הפלילי, והן משום תרומתה האפשרית לחקר מקומן של נשים בחברה. מדובר כאן בתרומה פוטנציאלית לדיון הפוליטי והחברתי בישראל, אך גם לתיאוריה של יחסי המינים בחברה, של הקשר בין עבריינות וענישה לבין מערכות יחסים חברתיים, ועוד.

נקודה נוספת שאפשר לזקוף לזכותו של ספר זה היא ההיעזרות בטכניקות של מחקר לשוני וטקסטואלי, טכניקות שנעשה בהן רק שימוש מועט במחקר בתחומי המשפט והחברה. אחת החוקרות (בוגוש) רכשה נסיון במחקר מסוג זה, ואמנם הפרקים המבוססים על המחקר הלשוני (סטיריאופי האונס ודפוסי הפניה בבית המשפט) הם לטעמי היותר טובים בספר, ויש בהם משום תרומה להבנת הנושא, אף שגם הם אינם נקיים מליקויים.

מבחינות אלה – חשיבות הנושא, רוחב היריעה ומגוון השיטות, מחקר זה חשוב, ואני מאמין שיהיה בחזקת פורץ-דרך לאחרים שילכו בעקבותיו. לצערי, כגודל הציפיות היה גודל האכזבה. תוך קריאה מצאתי את עצמי משנה עמדות, ממי שנלהב מהטענות שניסו החוקרות לבדוק למי שנעלב מהאופן בו ניסו להעביר לו את הדברים.

* פרופ' גיורא רהב הוא פרופ' חבר בחוגים לסוציולוגיה ועבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב. תחום התמחותו הוא שיטות מחקר במדעי החברה בכלל, וקרימינולוגיה בפרט. פרופ' רהב היה מעורב בכתיבתם של ספרים ומאמרים רבים שעסקו בקרימינולוגיה וסטייה חברתית. עסק במחקרים על ענישת קבוצות חלשות ומסיים בימים אלה כתיבת מאמר העוסק בעבריינות נשים בארץ (ביחד עם פרופ' עדנה ארז).

1 בוגוש רינה, רחל דון-יחיא **מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל**. (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל מס' 84, 1999) (להלן: "הספר" או "המחקר").

אך לפני שאתייחס למחקר גופו, רצוי שנסקור בקצרה עבודות דומות שנעשו בארץ, ואת הרקע התיאורטי המקדים של הספר. בשתי נקודות אלו לוקה המחקר בחסר. סקירת הספרות לא הייתה מספקת הן מבחינת רוחבה והן מבחינת עומקה. באשר לרקע התיאורטי, הרי מדובר יותר בהצגת עמדה אידיאולוגית ממתן רקע מתאים, ואסביר.

סקירת ספרות לא מספקת

אתמקד בשתי עבודות שעסקו ביחסם של שופטים לנאשמות בהשוואה לנאשמים במשפט (אף שיחס זה הוא רק חלק מהנושא הנרחב של הספר).

עבודה אחת היא מחקרה של שטיינברג (1995).² מחקר זה בדק קטינים שהתקבלו לגביהם החלטות בשירות המבחן לנוער בשנים 1987-1990, אך לא יותר משלש החלטות כאלה. הקריטריון האחרון (עד 3 החלטות) הוציא מהמחקר כ-7% מהקטינים, שסביר שהיה בהם ריכוז של מקרים בעייתיים במיוחד. מדובר בלמעלה מעשרים וששה אלף קטינים, מהם למעלה מאלף ושבע מאות נערות. ניתוח המקרים היה מורכב מכדי לתארו כאן, וזאת מכיוון שניסה להביא בחשבון הן את השלבים השונים בהליך הפלילי (פתיחת תיק, אישום וכ'), אלא גם את מאפיינים השונים של הקטין וסביבתו שעשויים היו להביא להבדלים מוצדקים בהחלטות. נמצא שבקרב הנערות בלטו רקע משפחתי בלתי תקין והיעדר עיסוק לגיטימי, גיל גבוה יותר (היה גם הבדל במחוז המגורים, שייתכן שהצביע על מדיניות אכיפה שונה, או על פיזור שונה של בעיות).

כאשר בדקה החוקרת את ההשפעה של המין "נטו" על ההחלטות במשטרה, כלאמר -- השפעת המין לאחר ניכוי ההשפעה של משתנים אחרים (מוצא, גיל, המצב המשפחתי, השכלה ועיסוק, מספר הילדים במשפחה, סוג העבירה, ועבריינות במשפחה) נמצא שלמין השפעה מתונה בלבד על ההחלטות. השפעה זאת של המין התבטאה בכך שהמשטרה הקלה בהחלטותיה לגבי בנות, בהשוואה להחלטותיה לגבי בנים. באותם מקרים בהם קבעה המשטרה החלטה מחמירה לגבי בנות ללא עבר פלילי, היה זה בעיקר בשל גורמים שהיתה להם נגיעה ישירה לתביעה (סוג העבירה, הגיל והעיסוק) בעוד שההחלטות לגבי נערים הושפעו גם ממאפייני רקע נוספים. כלאמר, המקרים של נערות שהועברו בהמלצת המשטרה לבתי המשפט כללו ריכוז גבוה יותר של עבירות חמורות, נערות בוגרות יותר, ומנותקות יותר מהמערכות החברתיות הנורמטיביות.

בדיקת הנתונים של החלטות בתי המשפט מרמזת שאלה הושפעו יותר מהרקע של הנערות (מוצא, עבריינות במשפחה, היעדר מסגרת, מספר הילדים במשפחה, ועבירות גוף ורכוש) מאשר מזה של נערים. לרוע המזל, לגבי החלטות בתי המשפט לא נערך ניתוח שיאפשר לאמוד את השפעת המין "נטו". בסך הכל, החלטות חמורות ניתנו על ידי בתי המשפט לנערות יותר מאשר לנערים, אך לא ברור עד כמה הושפעו החלטות אלה מאותם גורמים שצויינו לעיל (חומרת העבירה וחומרת המצוקה האישית), מה גם שבסך הכל נקבעו בתקופה זאת החלטות מחמירות לגבי 48 נערות בלבד.

לסיכום, מחקר זה הראה שנערות זוכות בהתייחסות מקלה במשטרה ולהתייחסות מחמירה במקצת בבתי המשפט, כאשר לא ברור באיזו מידה החמרה זאת נובעת מההקלה בשלב הקודם ומגורמים אחרים שמצדיקים החמרה.

2 שטיינברג עודדה, נערות עברייניות בישראל – דפוסי עבריינות ודפוסי ענישה. (חיבור לשם קבלת תואר לפילוסופיה, ירושלים, האוניברסיטה העברית, 1995).

מחקר שני מוקדם יותר על נושא קרוב נערך על ידי מרקובסקי (1978).³ מרקובסקי היתה ערה לבעיות הכרוכות בכך שנערות המגיעות למשפט שונות במאפייניהן החברתיים והעברייניים מנערים המגיעים למשפט. לכן הסתמכה במחקרה לא רק על נתוני ענישה בבתי המשפט אלא גם על נתונים שאיפשרו להתגבר על בעיות אלה. לשם כך הציגה בפני 49 שופטים (שהיו באותו זמן מרבית השופטים במשפטים פליליים בארץ) תיאורים של עבריינים היפותטיים. מדובר במקרים דומים של גבר ואשה שהובאו לדין על עבירות דומות (מעילה באמון וגניבה). היא בדקה את השפעת מין הנאשם ומין השופט על הענישה ומצאה ששופטים נוטים להקל בענשן של נשים, בעוד ששופטות נטו ליחס מאוזן שלא הושפע ממין הנאשם. אך לא רק המקרים ההיפותטיים אלא גם בדיקת נתוני בתי המשפט העלתה תוצאות דומות: "הגברים נדונים לענשי מאסר הרבה יותר מן הנשים, הן כאשר מדובר במקרים היפותטיים והן כאשר מדובר במציאות השוררת בבתי המשפט".⁴

אפשר לסכם את ממצאיהם של שני המחקרים בכך שמערכת המשפט ואכיפת החוק (לא בהכרח בתי המשפט) אינה מתעלמת ממינו של הנאשם, אולי אף לחשוד בהחמרה מסוימת עם נשים בנקודות מסוימות, אך וודאי שאין בממצאים הצבעה על החמרה עקבית עם נשים. כמובן, אלה מחקרים שזמנם עבר (בייחוד מחקרה של מרקובסקי, שנתוניו הם מאמצע שנות ה-70). ממצאים אלה שונים מאד מהממצאים בספר שלפנינו (בהשוואה זאת אני מתייחס רק לאותו חלק של הספר שניתן להשוואה לאותם מחקרים משום שתחום העיסוק של הספר נרחב מזה בהרבה). ייתכן שהדבר נובע משינויים במערכת (אף שקשה לי להאמין בכך), וייתכן שהוא נובע מהבדלים בדגימה ובקריטריונים להערכה, אך קשה להצדיק התעלמות של החוקרות מממצאים אלה. ועלי להבהיר: אינני חושד בהן בהתעלמות מכוונת, אך נראה לי שלא עשו לפחות אחד הדברים הנדרשים בשלב הראשון של מחקר מסוג זה -- חיפוש יסודי של מחקרים קודמים. אני מדגיש זאת, משום שנראה לי שמדובר לא רק במאפיין מסוים של הספר, אלא גם שאילו הכירו היטב את העבודות האלה היו המחברות ערות למספר כשלים והיו יכולות להימנע מהם.

הרקע התיאורטי

בפרק ב', שהוא מעין מבוא וסקירת ידע על הנושא, מוצגת בפני הקורא סקירה של גישות פמיניסטיות למגדר ולמשפט. משום מה לא הובאו כל גישות תיאורטיות אחרות. לא נערכה סקירה יסודית של ממצאים קיימים לבדיקתם של גישות אלה ולסקירת המצאי של ידע קיים על הנושא. לאמיתו של דבר יש כאן הצגה סלקטיבית מאד של טענות אשר מוצגות כאילו מדובר בדברים ברורים ומוסכמים שאין לגביהם חילוקי דעות. למעשה, יש בפרק זה מידה רבה של הטעייה. ראשית, הוא מציג באופן מטעה את עבודותיהם של צוותי משימה (Task Forces) כאילו היו אלה "קבוצות מחקר" ומקבל את מסקנותיהם של גופים כאלה כאילו היו ממצאי מחקרים, ולא היא. נכון שחלק מאותם "כחות משימה" הסתמכו על מחקרים, ושחלקם יזמו מחקרים טובים. אך יש לזכור שעיקר מטרתם של כחות אלה היא לא לברר עובדות אלא להמליץ על דרכי פעולה הנובעות בד"כ מתפישותיו של מי שמינה אותם.

3 מרקובסקי רחל עבריינות נשים וענישתן. (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1978).

4 שם, עמ' 107.

שנית, נושא זה (בעיקר על תגובות המשטרה ומערכת המשפט לנשים עברייניות וקרבנות, ובמידה מסוימת – התנהגות שופטות) נחקר כבר הרבה לפני שהוקמו אותם צוותים (ועוד יותר מזה – אחר כך), אך הספר שלפנינו אינו מראה על כך כמעט.

יתר על כן, כפי שהראינו, הספר כמעט שאינו מציג בפני הקורא את הידע שנאסף כבר בארץ. לא זו בלבד שאין בו זכר לעבודתה של מרקובסקי (1978), אלא המחברות קראו לא נכון חלק מממצאיה של שטיינברג כפי שהוסבר למעלה.

התוצאה היא שהקורא עובר דרך מסננת אידיאולוגית ארוכה וסלקטיבית לפני שהוא מגיע אל המחקר עצמו. אך גם הקורא הסבלן, שהתאפק עד שיגיע לעיקרו של המחקר הנוכחי, ימצא את עצמו במהרה נבוך, ואולי אף כועס, נוכח השפע של אי-דיוקים, הטיות ושגיאות. לאלה אקדיש את מרבית דברי להלן, כשאני מביא דוגמאות בלבד.

לשם הצגת הדברים אבחין בין מספר סוגי בעיות ולכולן נביא דוגמאות: מסגרת מושגית מוטעה, שימוש בנתונים שגויים או מוטים, ליקויים בניתוח הנתונים, וטעויות בפירוש והיקש מהמימצאים.

מסגרת מושגית מוטעה

מחקר מדעי מנסה לנקוט נקודת מבט "אובייקטיבית", לפחות במובן זה שהחוקר משתדל למנוע מדעותיו והשקפותיו לחלחל ולהשפיע על האופן בו רואה הקורא את הטיפול בנתונים. במקומות בהם קיים חשש להשפעות חיצוניות, אינטרסנטיות, נדרשת לעיתים קרובות הפרדה חד-משמעית בין הגופים האינטרסנטיים לבין ביצוע המחקר. כך למשל, כתבי עת שעוסקים בהתמכרויות, או בהשפעות טבק ואלכוהול על ההתנהגות, נוהגים לדרוש מהחוקרים הצהרה שלא נעזרו ביצרני אלכוהול או טבק. מחקר גדול וחשוב על השפעת הטלוויזיה על ילדים התקבל בספקנות ובביקורת נוקבת משום שנעזר בתקציב שהגיע מאחת מרשתות השידור.

המחקר הנוכחי מעלה עליו חשד כזה מעצם העובדה שאחד הגופים המשתתפים בו הוא שדולת הנשים. מעצם העובדה הזאת עולים ספקות לגבי המחקר ונכונותו להגיע למסקנות "אובייקטיביות". דהיינו, מסקנות שיוכל לקבל גם הקורא הספקן שאינו מקבל מראש את השקפותיהן של החוקרות. מה שחמור יותר – הקריאה רק מחזקת את החשד שזהו מסמך שנועד לייצג עמדה יותר מאשר לבדוק שאלות.

כך, לדוגמא, כאשר הן משתמשות באינדיקטור להבדל בין ענישת גברים לענישת נשים קוראות לו המחברות "מדד אפליה", כאילו ברור ומובן שהבדל בענישה הוא תוצאה של אפליה. בכך הן פועלות בניגוד למה שהייתי מצפה ממחקר רציני: במקום להעלות את הספקות האפשריים ביחס להשערות, ובמקום לבדוק ספקות אלה, הן מסלקות אותם לחלוטין מתודעתו של הקורא. למעשה, הן פועלות כאילו ההשערה כבר נבדקה ואושרה ולא נותר עוד אלא להביא דוגמאות. בהצגת דברים כזאת האפשרויות הפתוחות הן או שהמערכת תימצא מפלה, או שטענת האפליה לא תוכח, ואז המערכת נותרת בחזקת חשודה בכך בלבד.

תפיסה זאת של דפוס הדיון ("השיח") מחלחלת לחלק ניכר מעמודי הספר. למשל: "הגבלת המדגם... צמצמה את מספר המקרים של אלימות כלפי בן/בת הזוג... נושא שבו נמצאה אפליית נשים במחקרים שונים בעולם...". המשפט מרמז שסביר להניח שאילו היו עבירות אלה נכללות במדגם היתה האפליה בולטת עוד יותר, בעוד שאין כל ביסוס לטענה זאת (בין השאר, עצם טעמו של המחקר הנוכחי הוא שאין להסתמך על מה שנמצא לפני כן בארצות אחרות).

אך נדמה לי שיותר מכל מתבטאת מסגרת החשיבה במעבר מנתונים לקריאתם ולפירושם. על כך נוסף עוד בהמשך, אך נסתכל למשל על נקודה אחת. במחקר נמצא שיעור ההרשעות של נשים דומה מאד לזה של גברים. נמצא גם ש"נשים שזוכו -- זוכו זיכוי מוחלט, ואילו גברים מזוכים גם מחמת הספק" (עמ' 59). הממצא לכשלעצמו מצביע על כך שגברים מגיעים לזיכוי מוחלט פחות מנשים (לא, אינני מציע לראות זאת כעדות לאפלייתם לרעה, אף שהדבר ייתכן). אך ממצא כזה אינו תומך, כנראה, במסקנות אליהן חותרות המחקרות, ולכן הן מעירות מייד: "ייתכן שאפשר להסיק מכך... שנשים שלגביהן היה ספק, הורשעו -- ויש בכך דווקא החמרה עם נאשמות לעומת נאשמים". אף שיש אפשרות כזאת, אין לנו אף שמץ של עדות לכך. זוהי השערה במובן של ספקולציה בלבד, טענה שאין לה כל מעמד כממצא או כמסקנה מן הנתונים. אך המחקרות מתייחסות לאפשרות זאת כאל "מסקנות משוערות בלבד, בשל המספר הקטן של נאשמות". כלאמר, לדעתן אין כאן בעיה של ניחוש שמוצג כעובדה, אלא של בעיה סטטיסטית בלבד.

ואם כך הדבר במקום בו הוצגו הנתונים, כשמגיעים לסיכום הפרק כבר אין כל התייחסות לשיעור הזיכויים הדומה, ומה שהיה קודם השערה הופך לממצא ברור: "מצאנו דווקא החמרה עם אותן נאשמות, בכך שהן לא זוכו מחמת הספק..." (עמ' 103). כלאמר: משלא נמצאה אפלייה, מוצגת השערה לאפלייה, וזו הופכת ל"ממצא".

אבל, המחקרות מרגישות כנראה שאף על פי נתונין לא כל הברדיקות מצביעות על אפליית נשים, ויש אף ממצאים הפוכים (למשל, שיעור הגברים שנגזר עליהם מאסר גבוה מזה של הנשים). האם הן מציגות את הממצאים כמסופקים או מסוייגים? לא; הן מבהירות לנו (גם זאת בעמ' 103) שהיעדר ממצאים עקביים אינו תוצאה של נטייה שוויונית, דומיננטית, ובמקום בו מסתמנת הטייה הפוכה (לרעת הגברים) נאמר לנו שנמצאה תופעה של פטרנליזם כלפי נאשמות. כלאמר -- בין שהמערכת מחמירה עם נשים ובין שהיא מחמירה עם גברים, ברור שהיא משקפת עמדות פסולות. כך יוצא שהאמצעי להתגברות על בעיות אינו נלקח מנתונים אמפיריים, או מתיאוריה מבוססת, אלא מריטוריקה אידיאולוגית.

רצוי לציין כאן שלא מדובר בנתונים שאין אפשרות לבדקם (מרקובסקי עשתה זאת לפני למעלה מ-30 שנה), ודווקא מחקר מגוון בשיטותיו כמחקר הנוכחי יכול היה לעשות זאת. עוד ראוי להדגיש כאן שאינני רואה גישה אידיאולוגית כפסולה בהכרח, ועשוי להיות לה מקום חשוב בהסקת מסקנות מהמחקר. אולם אסור בשום אופן להכניסה למחקר עצמו. אם יוצאים מלכתחילה מהנחה של עמדות פסולות אין צורך במחקר הזה כלל, משום שקשה להעלות על הדעת ממצאים שיפריכו זאת!

אציין שמסגרת מושגית מוטה זאת עוברת כחוט השני לאורך המחקר כולו, אולם ישנן גם בעיות ספציפיות יותר עליהן אצביע.

שימוש בנתונים שגויים או מוטים

ישנם מספר ליקויים בנתונים שעליהם מתבסס המחקר. הללו מתבטאים במדגם בעייתי וקטן מדי, נתונים לא רלוונטיים ולא מדוייקים, ונתונים חלקיים, ואפרט.

מדגם בעייתי: אחד הביטויים הברורים להשפעת מסגרת החשיבה על המחקר נמצא בבחירת המדגם. אילו הייתי מתבקש לערך מחקר על ענישת נשים בהשוואה לענישת גברים הייתי שוקל בדיקה של מדגם תיקים או נאשמים שייצג ככל האפשר את כלל המקרים, או העבירות, שנדונו בפני בתי המשפט בתקופה מוגדרת. לצרכים מסוימים, ייתכן שהייתי מעדיף מדגם שיש בו ייצוג

דומה למספר סוגי עבירות, או עבריינים, אף אם הדבר היה מחייב ייצוגייתר של סוגי עבירות מסוימים. לשם כך, הייתי שוקל לסלק אותם סוגי עבירות בהם אין (או כמעט שאין) ייצוג לאחד המינים, משום שבעבירות אלה אי־אפשר להשוות את הענישה. בכל נסיון להכליל מן הממצאים למערכת המשפט הייתי משתדל להביא בחשבון את העיוות שהוכנס על ידי שיטת הדגימה, אף שאני מניח שלסילוקם של אותם סוגי עבירות היה רק אפקט מזערי על הממצאים. המחקר שלפנינו נקט דרך שונה. הוא דוגם רק שלשה סוגי עבירות: עבירות נגד גופו של אדם, עבירות נגד חיי אדם, ועבירות מין. עבירות אלה הן רק כ־20% מן העבירות המובאות בפני בתי המשפט מדי שנה. הבחירה בסוגי עבירות) שבאחד מהם (מין) הרוב הגדול, ובעצם – כמעט כל המקרים, הוא של נאשם זכר ומתלוננת נקבה, מונעת מראש חלק מן ההשוואות (או, אם מקבצים את שלשת סוגי העבירות ביחד, מעוותת את התמונה).

לתומי, חשבתי תחילה שרק הגבלות משאבים מנעו את ההתייחסות לכלל סוגי העבירות (וגם אז עולה השאלה מדוע מוצגות המסקנות כמתייחסות למערכת כולה, בעוד שנבדק רק חלק קטן ממנה). אבל בקריאה נוספת מצאתי הסבר ברור יותר: "רצינו לנתח עבירות מסוימות, ולא לפי החלוקה לקבוצות של עברות שבמקורות אחרים, שעניינם שונה משלנו". כלומר, סוגי עבירות אלה נבחרו, כנראה, משום שהחוקרות האמינו שבסוגים אלה תתבטא האפליה כנגד נשים בצורה הברורה ביותר. ושוב: זוהי גישה שניתן להצדיקה, אך זאת בתנאי שאין מתייחסים אל הממצאים כאל תיאור האפייני למערכת, אלא כאל תיאור מצביה קיצוניים.

על הטיה זאת בבחירת המדגם יש להוסיף את המגבלות הבאות: (א) המחקר התמקד בבתי המשפט של חמש ערים בלבד (החלטה סבירה בהחלט, אם כי היא מגבילה עוד יותר את האפשרות להכליל מהממצאים). (ב) נבחרו התיקים של שתי שנים שאינן רצופות. עצם ההחלטה לדגום שתי שנים בפער זמן של חמש שנים (1988 ו־1993) מעלה שאלות, במיוחד לאור השינויים שחלו בשיעורי העבריינות, ואולי גם במדיניות התביעה ובדרכי פעולתם של בתי המשפט. (ג) נבחרו רק עבירות שהעונש המרבי עליהן הוא חמש שנות מאסר או יותר. עצם ההחלטה הזאת עלולה לגרום כאן הטיות, משום שאלה בדרך כלל עבירות שיש בהן פחות נשים חשודות (פחות מאשר בעבירות הפחות חמורות) וההשוואה קשה יותר. כמו כן, כלל הוא שמדגם הבנוי על מקרים קיצוניים נותן ממצאים מוטעים.

מדגמים קטנים: על אלה יש להוסיף שהחוקרות מרבות להסתמך על מדגמים קטנים. חלק ניכר מן הניתוחים הסטטיסטיים מתאימים בעיקר ביחס למספרים גדולים. יש כללים שונים לקביעת מספר המקרים, אך מקובל שקשה לעשות ניתוח משמעותי כלשהו עם מדגם של פחות מ־30. במחקר שלפנינו, במדגם של בתי המשפט השלום והמחוזיים מדובר במדגם של 28 נשים נאשמות בלבד (ראה עמ' 103). לא נראה לי שאפשר ליישם ניתוחים מורכבים ולהגיע למסקנות שניתן להכלילן ממדגם כזה (במקום אחד מוצגת מסקנה שמבוססת על ארבעה מקרים בלבד). אם נסכם: המדגם מוטע (במידה מסוימת בכוונה, על מנת להדגיש את האפליה) וקטן, אך הטיית ומגבלות אלה אינן מוצאות כל ביטוי במסקנות.

נתונים לא מתאימים: אחת הבעיות הקיימות בספר היא השימוש בנתונים שאינם ראויים, או אינם הולמים את הצרכים, דבר שמביא לעיוות בראיית התמונה הכללית. דוגמא אחת לעיוות על ידי הצגת נתונים לא רלוונטיים אנו יכולים לראות בעמ' 35: בעמוד זה המחברות טוענות שהרושם הנוצר בציבור הוא שבית המשפט אינו רואה באונס עבירה חמורה. ביסוס הולם לטענה זאת היו עשויים לספק נתונים על מחאה ציבורית שקמה נוכח העונש הקל שהוטל על מי שהורשע באונס (ורצוי על כלל המקרים האלה). במקום זאת הן מביאות את הזעקה הציבורית נוכח זיכויים של

הנאשמים ב"משפט שמרת". הטענה איננה עניינית, כמוכן, משום שזיכוי שונה במהותו מהטלת עונש קל מדי על מי שהורשע.

בדומה לכך, כשמחשבות החוקרות את משך המאסר הממוצע הן מחשבות אותו לכלל המורשעים (לוח 18-5) ויש בכך הגיון מסוים. אך אינני יכול לראות כל הגיון בכך שמורשעים שבית המשפט אינו רואה לנכון להכניסם למאסר ייכללו בין אלה שמשך המאסר שלהם מחושב במונחים של אחוז מתוך המקסימום שנקבע בחוק.

הטענה על ענישה קלה באופן בלתי סביר מבוססת על הטענה ש"אמצעי התקשורת מדווחים על שפע מקרים של עונשים לקולה וזיכויים בלתי סבירים", מה שמעלה אצלי את השאלה אם זהו בסיס הולם לטענה כזו: האמנם מאמינות הכותבות ש"שפע מקרים" מדווחים באמצעי התקשורת הוא בסיס אמין לטענה על שפע מקרים בפועל? אך נניח שההסתמכות ההתרשמותית על כותרות בעיתונות (הכתובה והמשודרת) היא בסיס סביר לטענות על "רושם ציבורי". אך מכאן הן ממשיכות ומשוות את הענשים על עבירות מין לענשים על עבירות אחרות, וגם זאת על סמך כותרות בעיתונות. ואני מדגיש: הן מדברות כאן לא על ה"רושם הציבורי" אלא על "העונשים על עבירות שונות". כלל לא עלתה כאן האפשרות שהעיתונות מדווחת על החרג ולא על האפייני. האם ההתעלמות מאפשרות זאת נובעת מאידיעה, או מחוסר עירנות? ייתכן (אף שאין אפשרות זאת מחמיאה לצוות המחקר). אולם נראה לי שלא זאת הסיבה, משום שעמודים ספורים אחרי הדברים האלה (בעמ' 39), במקום שהדבר משרת את טיעונין, הן אומרות במפורש שעצם העובדה שהעיתון רואה מקום, או צורך, לדווח על תופעה היא עדות לכך שמדובר בתופעה יוצאת דופן. כלומר, כשהדבר נוח, רואים את הדיווח התקשורתי כעדות לאפייני, וכשאין זה נוח רואים אותו כעדות לחרג.

למעשה, נתונים אלה מעלים שאלה נוספת: מה בכלל הם משרתים? נניח שהמחברות היו מראות תוך הסתמכות על נתונים משכנעים, שאמנם על עבירות מין ניתנים עונשים קלים. האם אפשר להקיש מכך על אפליית נשים? לא. לשם כך יש להשוות את ענישתם של עבריינים (גברים) לענישת עברייניות (נשים), והשוואה של ענישה על פגיעה בקרבנות גברים לענישה על פגיעה בקרבנות נשים (דבר שאמנם נעשה בפרקים הבאים). התחושה שהנתונים משרתים את הטענה נובעת כאן מהרטוריקה, ולא מן הנתונים. כפי הנראה מייחסות המחברות לרטוריקה משקל שאינו נופל מזה שיש לנתונים ולמסקנות.

דוגמא אחרת לעיוות נתונים בשל מקורם יש לנו בעמ' 35, שם מנסות הכותבות להראות ששיעור מקרי התקיפה המינית גבוה בהרבה ממה שידוע למשטרה (אם כי כלל לא ברור לי כיצד זה קשור לטענתן העיקרית). הן מסתמכות על מקור, ספר שפורסם בארה"ב ב-1993, הטוען שהמספר האמיתי של נשים שנאנסו גבוה פי שבעה עד פי 24 מהמספר המופיע בסטטיסטיקה הרשמית. אינני מכיר את הספר ממנו נלקחו הדברים, אבל אני מכיר חלק מהנתונים, והם שונים מאוד מנתונים אלה. מה שמפריע לי הוא לא שהמספרים שונים, אלא זה שהחוקרות הסתמכו על מקור משני (ואם הן ציטטו אותו בדיוקנות, מקור ששגה בקריאת הנתונים) ולא טרחו לחפש את המקורות הראשוניים (בעיקר סקרי הקרבנות והשוואתם לנתוני המשטרה), אף שמקורות אלה נמצאים במרבית הספריות העוסקות בקרבנות ובקרימינולוגיה. יתר על כן, הנתונים שהן עצמן מציגות באותו עמוד (נתונים על פניות לקווי טלפון לנפגעות אונס ופגיעה מינית) אינם תואמים את הציטוט. האם לא עלתה על דעתן האפשרות שהנתונים באותו ספר, שפורסם במדינה אחרת ובתקופה אחרת, אולי אינם תואמים את המציאות בארץ כיום (וכאמור, הם היו שגויים אף לאותו מקום ולאותו זמן)?

בשני המקרים לא מדובר בנתוני מחקרן של המחברות. נתונים אלה משרתים בעיקר את הרטוריקה של הספר ואת מסגרת ההתייחסות שהוא מנסה לבנות עוד טרם מגיעים לנתונים עצמם. אך דווקא בשל כך, ובשל העובדה שחלק ניכר מהספר (עמ' 3-42) מוקדש לבנייתה של מסגרת ההתייחסות הזאת, הם מסוכנים: הם יוצרים רושם שאיננו מבוסס על מחקר הולם, דבר שיוצר רושם של עלון תעמולה, ולא של מחקר.

נתונים חלקיים: המחברות ערות לכך שרק חלק מהעבירות המתבצעות מתבטאות בתלונה למשטרה, רק חלק מהתלונות מגיעות לכלל הרשעה, ורק חלק מההרשעות מגיעות לערעור. כלל מקובל במקרים כאלה (ובקרימינולוגיה בפרט) שנתונים מעידים יותר על המציאות ככל שהם קרובים יותר לשלב האירוע. לכן, אם נרצה לדעת מהי התפלגות העבירות (למשל: מאיזו עבירה נפגעים יותר, או מי נפגע יותר מעבירות אלימות – גברים או נשים) נצטרך לפנות לנתונים המושגים מסקרי קרבנות. בהיעדרם של נתונים כאלה נפנה לנתוני תלונות במשטרה, ורק אם גם נתונים כאלה לא קיימים, רק אז נפנה לנתוני בתי המשפט (וגם אז נעדיף את נתוני הערכאה הראשונה (או נתונים כלליים) על נתוני ערכאת הערעור). כל זאת משום שלכל שלב מגיע רק חלק נבחר (במובן של "סלקטיבי") מהמקרים שהגיעו לקודמו. אך כלל זה איננו מקובל על החוקרות. הן מוכנות להקיש על התפלגות הנפגעים מהנתונים המוגבלים של ערעורים בבית המשפט העליון (ראה למשל עמ' 132: "נעורות הן פגיעות ביותר לעבירות מין, בעיקר מצד בני משפחה"). זאת למרות שהנתונים בקובץ שבידיהן מאפשרים בדיקה של אותם נתונים עצמם בערכאה הראשונה, ושנתוני התלונות מצויים בכל ספרייה אוניברסיטאית. התייחסות זאת לנתונים (כלאמר, ראיית שלב מסוים כמייצג את התהליך כולו) פוגעת גם בניתוח עצמו, אך על כך בהמשך.

ליקויים בניתוח הנתונים

גם בהתעלם מסוג הנתונים והבעיות המובנית שבהם, ישנם מספר קשיים בניתוחם. הללו מתבטאים בניתוח חלקי תוך התעלמות ממכלול הנתונים, בדיקה חלקית בלבד של השערות והשערות חילופיות, בחירת קריטריונים לא הולמים לאפלייה, ובעיות במובהקות הסטטיסטית, ונסביר.

ניתוח חלקי תוך התעלמות ממכלול הנתונים: בהמשך לנאמר למעלה, יש להבחין בכך שכל ניתוח של מערכת חייב להביא בחשבון את המבנה שלה, ואין להקיש מן החלק אל הכלל. על מנת להבין זאת, נדמה לעצמנו מערכת אידיאלית, שיוויונית לחלוטין, בה מגיבים לעבירותיהן של נשים בדיוק כפי שמגיבים על עבירותיהם של גברים. במערכת כזאת ייעצרו נשים באותו שיעור שיעצרו גברים (מבין אלה שמתלוננים עליהם), ייסגרו תיקים באותו שיעור, וכו'. נניח שלמערכת זאת נכנס יום אחד מפקד משטרה עם רעיון משונה – הוא רוצה לתת לנשים יחס מועדף. מפקד משטרה כזה עשוי לסגור את כל התיקים של נשים בהם העונש המרבי אינו עולה על שנת מאסר אחת. מפקד משטרה כזה ללא ספק מפלה את הנשים לטובה. נניח שכל שאר הדרגים (הפרקליטות, בתי המשפט) ממשיכים לפעול בדיוק כפי שפעלו קודם, כלאמר, ללא כל הטיה ואפליה והם ממשיכים לעונש באותה חומרה את מי שעבירותיהם חמורות (ראה דוגמה בלוח 1).

השוואה בין מודל שיווינוי למודל סלחני לנשים בתביעה

שיווינוי		סלחני		
נשים	גברים	נשים	גברים	
100	100	100	100	מעצרים
80	80	80	50	תביעות
60	60	60	37	הרשעות
30	30	30	30	מאסרים
50%	50%	50%	81%	אחוז ההרשעות המסתיימות במאסר

מה שקורה במקרה ההיפותטי הזה (כזכור - אפליית נשים לטובה) הוא שנותרות במערכת פחות נשים, אך אלה שנותרו הן נשים שעבירותיהן חמורות. חוקר שיבוא אז לבדוק את חומרת הענישה של גברים ונשים ימצא שהענשים המוטלים על גברים קלים מאלה המוטלים על נשים. האם יש כאן אפליה? לא, אך החוקר יבחין בכך רק אם יביא בחשבון את המערכת כולה ואת הסינון של הנבדקים בשלבים הקודמים. יש אפשרויות טכניות שונות לעשות זאת, אך המחקר הנוכחי אינו נוקט בהן. עצם העובדה שאינן עושות זאת גורעת מערכו של המחקר, אך אינה חמורה לכשלעצמה. מה שחמור הוא ההתעלמות המוחלטת מן האפשרות הזאת, אפשרות שמשפיעה על חלק ניכר מהניתוחים. למעשה, חלק ניכר מהפירושים המבוססים על השערת האפליה בשלבי המשפט היו תואמים באותה מידה את ההשערה של העדפה בשלבי הסינון הראשוני. כלאמר, אותם נתונים שפורשו כמראים שנשים מופלות לרעה במשפט יכולים היו להתפרש כמראים על העדפת נשים בשלבים מוקדמים יותר, והניתוח שבספר (ובמידה רבה גם הנתונים שנאספו) אינו מאפשר לדעת איזה פירוש תואם יותר את המציאות.

בדיקה חלקית של השערת האפליה והשערות חילופיות: אפשר לראות בבעיה שלעיל מקרה פרטי של הבעיה המהותית הבולטת ביותר בניתוח הנתונים: הניתוח נועד להראות שקיימת אפשרות שיש אפליה נגד נשים, אך אינו מנסה לבדוק אם ההשערה עומדת במבחן הביקורת, ואם אין השערות חילופיות סבירות יותר. כך, לדוגמא, מצינו את החוקרות שהענישה על פגיעה בבני זוג (בעיקר בבנות זוג) מחמירה פחות מהענישה על פגיעה בזרים. המסקנה המשתמעת מדברי החוקרות היא שיש בכך עדות לאפליה ולהטיה בדין שמבטאת זלזול מסוים בפגיעה בנשים. אין ספק שהטיה (או אפליה) כזאת מספקת הסבר לממצא. אך האם זה ההסבר הסביר היחיד? נראה לי שלא. נראה לי שסביר לא פחות שבמקרים של אלימות כלפי בני זוג חומרת הפגיעה פחותה מזו שבמקרים של אלימות כנגד זרים. ניתן גם להעלות על הדעת שבאלימות בין בני זוג נפוצים יותר שיקולים לקולא, כגון: העברייני הודה, לעברייני אין עבר פלילי, הקרבן סלח לעברייני, היעדר תכנון, קניסור וסערת רגשות, וכד' (השאלה אם כל אלה הם שיקולים ראויים היא שאלה חשובה אך נפרדת לחלוטין). קשה לבדוק את השפעתם של כל הגורמים האלה ביחד (אם כי מחקר שמעוניין בהעמקה היה עושה זאת תוך צמצום מספר הנושאים), אבל ניתן היה לבדוק את חלקם ולראות

אם ההטיה בענישה נשארת בעינה. לא זו בלבד שדבר זה לא נעשה, אלא עצם האפשרות

שקיימים גורמים כאלה כלל לא הועלתה. כלאמר, המחקר התייחס רק לאפשרות המתאימה להשערה וכלל לא נבדקו אפשרויות אחרות.

בעיה משמעותית שנובעת מאותה צורת חשיבה ניכרת בבדיקת השפעת מינם של עורכי הדין. כאן החוקרות מתעלמות מכך שייתכן שיש הבדלים בין גברים לנשים שעוסקים בעריכת דין בוותק, בגודל המשרד המעסיק, בחומרת המקרים, ואולי גם במאפיינים נוספים. מן הבחינה המתודולוגית, מחקר שמטרתו לבדוק את ההבדל בין נשים לגברים ישתדל להשתמש בתהליכים אקראיים. אילו היינו פועלים על פי עקרון זה היינו קובעים באופן אקראי (למשל -- על ידי הטלת מטבע) אם נאשם מסוים יופיע בפני שופט (זכר) או שופטת (נקבה), ובאותו אופן היינו קובעים גם מה יהיה מינו של עורך הדין שמייצג אותו, ואולי גם את מינם של העדים. טכניקה זאת, אילו היינו נוקטים בה לגבי מספר מקרים מספיק גדול, היתה נותנת שני דברים. ראשית, היא היתה גורמת לכך ששיעורים דומים של נאשמים בכל סוג עבירה יהיו מיוצגים על ידי עורכי דין ועל ידי עורכות דין, ששיעורים דומים של נאשמים בכל סוג עבירה יופיעו בפני שופטים ובפני שופטות, ששיעורים דומים מיוצגת התביעה על ידי עורך דין או עורכת דין, וכו'. דבר שני שהיתה שיטה זאת נותנת הוא שהיינו יודעים מראש כי כל הבדל שיטתי בין גברים לנשים בתוצאות התהליך המשפטי הוא תוצאה של "משהו" שיטתי במערכת, משום שהקצאת הנאשמים היתה מקרית (כמובן, גם אז עדיין יהיה צורך לוודא אם אותו "משהו" שיטתי הוא בחזקת "אפליה", אך זאת כבר בעיה אחרת).

בפועל, אין זה אפשרי, ואולי גם לא רצוי, להקצות כך את המקרים. לכן, איננו יודעים אם ההקצאה של המקרים אקראית. גישתן של החוקרות היא גישה שמקובלת במקרים רבים: החוקר מניח שהקצאת המקרים היא פחות או יותר אקראית. במקרים רבים בחינת הנושא מעלה שהנחה זאת סבירה מאד, ולכן היא מקובלת. כך למשל, במחקר על תאונות דרכים יהיה זה סביר להניח שאין קשר בין מינו של הנהג הפוגע לבין מינו של הנפגע. כמובן, גם כאן יכול מישור לבוא ולטעון, ואולי אף לשכנע, שאין זה כך, אלא שנטל ההוכחה יהיה מוטל עליו.

אך במקרה שלפנינו אין זה כך. אנו עוסקים במערכת מורכבת מאד שבקצה האחד אינטראקציה המתבטאת בתלונה על עבירה ושהמשכה בהחלטה על הגשת תביעה, מערכת שמנתבת את התביעה, בוררת תובע ושופט, כשבמקביל בורר לו הנאשם סניגור, וכך הלאה. כל המעורבים נבדלים זה מזה בתחומי העיסוק המשפטי שלהם, הוותק והנסיון שיש להם בעיסוק בפלילים, וכו'. מעשי העבירה עצמם שונים מאד זה מזה בטיבם ובחומרתם, דבר שמתבטא בין השאר בהתפלגות השונה של נאשמים (נשים וגברים) ושל מתלוננים (נשים וגברים) בין סוגי העבירות השונים. וההבדלים הם שיטתיים (כלאמר - לא מקריים) לא רק במין המעורבים אלא גם בגילם, השכלתם (והרושם והאמינות שהם מותירים) משאביהם הכלכליים, נסיונם בתחום, וכו'. כך למשל, אני נוטה לחשוב שיש ייצוגיות של גברים בקרב עורכי הדין הפליליים המנוסים והוותיקים, שעורכי דין (גברים) מרבים יותר לייצג את התביעה במקרים חמורים יותר, וכו'. נדמה לי שבמקרה שלפנינו חשדות אלה מספיק סבירים כדי לבקש עדות מסייעת להנחת האקראיות. נראה לי גם שכובד הטענה (או האשמה) שהחוקרות מעלות מצדיק משנה זהירות במחקר מסוג זה.

והבדיקה (לפחות - בדיקה חלקית) במקרה זה אינה קשה: היא הייתה מחייבת בדיקות פשוטות כגון: התפלגות מינם של השופטים, התובעים והסניגורים לפי המין וסוג העבירה של הנאשמים, בדיקות גיל וותק (או מועדות) של שופטים ועורכי דין לפי אלה של הנאשמים בכל סוג עבירות, וכו'. כל אלה בדיקות פשוטות שהיו עשויות להגדיל את משקל הטענות של החוקרות, או לבטלן, אך לא בוצעו.

בעיה עקרונית נוספת, שלא נראה לי שהחוקרות התמודדו אתה כהלכה, היא משמעותו של זיכוי. אפשר לראות זיכוי כהחלטה על אי-ענישה, ואז אין הזיכוי אלא דרגה קיצונית בסולם הענשים. אם זוהי ההשקפה אז יש מקום להשוות את אחוז הזכאים (כגון, בעמ' 59-60). אולם אפשר לראות את קביעת האשמה רק כשלב מקדים, שלב שבא לאמר אם יש בכלל מקום לעסוק בשאלה של קביעת העונש. אם כך אנו רואים את הדברים (ועלי להודות שראייה זאת עדיפה עלי, אף שאינני יכול להוכיח את עדיפותה), אז אחוז הזכאים כלל אינו רלוונטי לשאלת ההחמרה או האפלייה בענישה. במקרה כזה אחוז זכאים גבוה יכול לאמר לפחות את שני הדברים הבאים: (א) המערכת, כפי שהיא מיוצגת על ידי החלטות השופטים, נוטה להקל בעונשיהם של בני הקבוצה המזוהה. (ב) המערכת, כפי שהיא מתבטאת בהחלטותיהם של הדרגים הקודמים (השוטר בשטח, הקצין בתחנת המשטרה, אנשי התביעה וכו') נוטה להחמיר עם בני הקבוצה, כך שמגיעים לבית המשפט גם מקרים שבתנאים אחרים לא היו מגיעים אליו. עצם הזיכוי, או ההרשעה אינם מעידים איזו מן האפשרויות היא הנכונה.

בחירת קריטריונים לא הולמים לאפלייה: בדומה לכך, ברור שעונש צריך להיגזר לפי חומרת המעשה. חומרה זאת נגזרת מחומרת העבירה, אך אין לנו (בארץ) קריטריון טוב כלשהוא לחומרה זאת. החוקרות רואות את העונש המקסימלי הקבוע בחוק כקריטריון, אך נראה לי שזה קריטריון גס ומגושם מדי. כך למשל, החמרה בענישה הנקבעת בחוק נובעת לעתים קרובות מאירוע, או מספר אירועים קיצוניים, כך שהיא מצביעה (אולי) על חומרת המעשים הקיצוניים (כפי שרוצה המחוקק להציגה) אך לא על חומרתם של המעשים השכיחים באותו סוג עבירות. לכן, נראה לי, יש לחפש קריטריונים אחרים. למשל, בעבירות מסוימות אפשר לבדוק את חומרת הנזק, או חומרת הפגיעה בקרבן. לחלופין, אפשר לנסות להסתמך על דירוגי חומרה שנמצאו בארצות אחרות. אבל, חשוב מאד לזכור שחומרתו של הסעיף המשפטי היא רק אחד מהגורמים המבטאים את חומרת המעשה (והמחברות ללא ספק מכירות בכך כאשר הן מסתמכות על המקרה של כרמלה בוכבוט). לכן, חשוב לשקול גם את קיומם ומשקלם של גורמים המוצגים כשיקולים לקולא בענישה.

עצם בחירת הקריטריונים להטייה ואפלייה בעייתית. כך למשל אפשר לחשב את ארכם של ענשי המאסר כמספר נתון של חדשים, או כאחוז מן המקסימום הקבוע בחוק. שתי הדרכים עשויות להיחשב סבירות (אם כי נראה לי שיש נימוקים משמעותיים כנגד הגישה השניה), כל עוד הן משמשות בעקביות. אולם, נראה את השימוש הנעשה בהן במקום אחד: בהשוואת ארכם של ענשי המאסר מציגות המחברות את מספר החדשים הממוצע בקטגוריות רחבות של סוגי עבירות: נגד חיי אדם, נגד גוף, ועבירות מין (כלוח מוצגת גם השוואה של כל העבירות שלעיל, למרות שהשוואה זאת כוללת עבירות מין ומטה בכך את הממוצע באופן בולט). השוואה זאת מראה שהעונש המוטל על גברים בעבירות בנות השוואה הוא עונש חמור מזה המוטל על נשים. המחברות עוברות אז לחישוב הענשים כאחוז מהמקסימום. כאן הן מוצאות ש"הבדלים אלה קטנים מההבדלים בתקופות המאסר". לא ברור לי כיצד השוו פרופורציות (שהשוואה שלהן היה בין 0.09 ל-0.56). לתקופות מאסר (שהשוואה שלהן היה בין 17 ל-151), וכיצד התעלמו החוקרות מכך שהשוואת הפרופורציות התבססה על מספר מקרים קטן יותר, אך מעבר לאלה צורמת לי מאד העובדה שברגע שקריטריון אחד לא נתן תוצאה רצויה עברו לקריטריון אחר.

לפחות במקום אחד נוצר אצלי רושם שעצם החישוב היה לא נכון (אני מדבר על רושם, מכיוון שלא היה לי ברור כיצד נערך החישוב). השוואת הלוחות 24-5 ו-25, לוחות המראים את אחוז המורשעים ללא מאסר ואת משך המאסר הממוצע לפי מין הקרבן, מראה שבשניהם מספר מקרים

דומה. הדבר מעלה את החשד שעבריינים שלא הוטל עליהם עונש מאסר נמנו גם בחישוב משך המאסר הממוצע.

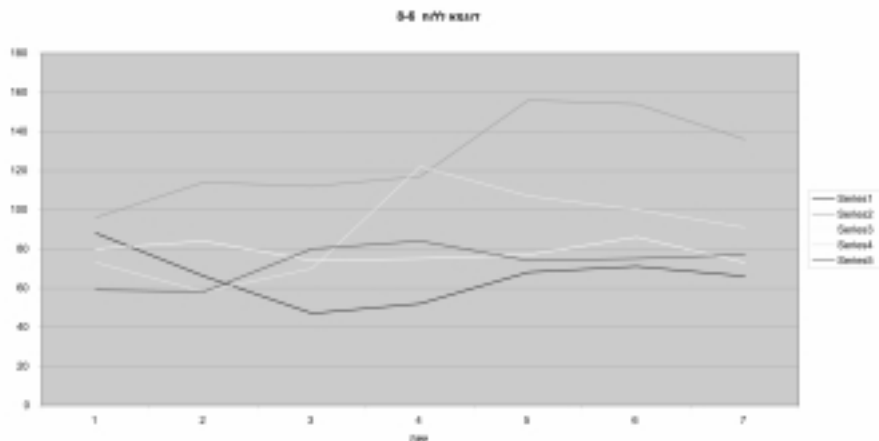
מובהקות סטטיסטית: כלל מקובל על כל העוסקים בנתונים כמותיים הוא שאף בתופעות ברורות וחד-משמעיות יש לפעמים הבדלים בין תצפיות ומדגמים. תפקידם של מבחנים סטטיסטיים הוא לאמר מהו הסיכוי לקבל תוצאה מסוימת גם כאשר התופעה הנבדקת איננה קיימת כלל והמקור להבדלים הוא תנודות אקראיות בלבד. הצורך במבחנים כאלה בולט בעיקר כאשר מדובר במקרים מעטים (כך למשל, נצפה בהטלת מטבע שיפול על צד מסוים בערך 50% מההטלות אם נטיל את המטבע 1000 פעמים, אך לא בהכרח כשנטיל אותו 4 פעמים). הדו"ח מראה יחס אמביוולנטי מאד כלפי מבחנים אלה, ולעתים מתעלם מהם בפשטות. כך, למשל, לוח 13-6 אינו מאפשר מסקנות ברורות כלשהן בשל מספר המקרים. הדו"ח מציין זאת, ואז תוך ציון שזהו קוריוז בלבד, עובר למסקנות. התעלמות זאת ממשמעותם של מספרים קטנים (וההיזקקות למבחנים סטטיסטיים דווקא בשל כך) בולטת בדיון בלוח 17-6. הדו"ח עומד על כך שנשים, כשופטות, מגלות רגישות רבה יותר לנשים כקרבנות של עבירות מין. בדיקת הלוח מראה שלא זו בלבד שהממצא שמדובר בו אינו מובהק, אלא הוא מבוסס כולו על 2 מקרים (קבלת ערעורי ההגנה בשני מקרים נוספים היתה מבטלת לחלוטין את המסקנה).

בעיה סטטיסטית שחוזרת ונשנית היא בעיה של גודל המדגם שעל חלקה כבר עמדנו. אחת משאלות המחקר היא אם הענשים המוטלים על ידי שופטים דומים לאלה המוטלים על ידי שופטות. זוהי ללא ספק שאלה מעניינת (אם כי לא ברור מהו הקשר שלה לשאלה של אפליית נשים במערכת המשפט). הדרך לבדוק זאת היא השוואה של הענשים המוטלים על ידי שופטים עם אלה המוטלים על ידי שופטות. לפי הנתונים שמציגות המחברות נכללו במדגם נאשמים שנשפטו על ידי לא יותר מ-23 שופטות ו-67 שופטים (אלו מספרי השופטים והשופטות בבתי המשפט המחוזיים, מהם נלקחו מרבית המקרים, לפי פרק ה'). כלאמר, לפנינו מדגם בן שתי קבוצות: האחת של 23 (או פחות) והשניה של 67 (או פחות), כאשר כל אחד משופטים (או השופטות) ניתן לאיפיון על ידי "ציון" שהוא הממוצע (או החציון) של הענשים שהוטלו על ידו. אך החישוב שבוצע בפועל מתעלם מהמספר הקטן של שופטים ושופטות ודן במקום זאת במדגם כאילו היה של מאות מקרים. במקום לאפיין את השופט לפי העונש הממוצע שהטיל, מאפיין החישוב את הנאשם לפי מינו של מי ששפט אותו. דבר זה עשוי לאפשר (במקרה הטוב) לאמר מהו הסיכון של עבריין המובא לפני שופט בהשוואה לזה של מי שמובא בפני שופטת, אך לא מהן נטיות ההחלטה של השופטים על פי מינם. יתר על כן, מאחר שמובהקות סטטיסטית תלויה במספר המקרים, נותן חישוב זה ממצאים "מובהקים" במקום שייתכן בהחלט שהשוואה לפי מספר השופטים היתה מעלה תוצאות אחרות.

דוגמא אחרת למספר מקרים שגוי יש בנסיון למצוא מגמות בענישה לפי שנים. הנתונים על החלטות בית המשפט העליון מציגים את ממוצעי הענשים שנבקעו לאחר ערעור בשנים 1993-1988. החוקרות בודקות נתונים אלה ומוצאות בהם מגמה, וליתר דיוק -- מגמה שמשתנה במהלך התקופה (לוחות 3-6 עד 8-6). אמנם, במקום מסוים הן מסתייגות מהממצאים בשל מספר המקרים הנמוך בחלק מן השנים, אך למרות זאת אינן נמנעות ממסקנות. למעשה, מאחר שמשווים כאן שנים (ולא עבריינים), מספר המקרים בכל הלוחות האלה הוא 7 בלבד. ספרי הלימוד העוסקים בניתוח סדרות עתיות (סדרות נתונים של משתנה כלשהוא לאורך תקופה) מדגישים לעתים קרובות שנתונים כאלה מחייבים מספר רב של נתונים, כלאמרי: נקודות מדידה רבות, וודאי ש קשה מאד להתייחס למגמה (ועוד למגמה משתנה) על פני נקודות זמן כה מעטות. על מנת להדגים

את העניין ערכתי ניסוי קטן המוצג להלן בתרשים מספר 1. הנתונים שבתרשים מציגים חמש סדרות נתונים. ארבע מהסדרות האלה הן קטעים שנלקחו באופן אקראי למדי מסדרה בעלת מגמה ברורה: מספר מקרי הרצח בארץ בשנים 1978-1999, והסדרה החמישית היא ממוצע ענשי המאסר על אונס, לפי לוח 8-6.

תרשים 1



העיון בתרשים מראה לפחות את הדברים הבאים: ראשית, אף שארבעה מן הקטעים לקוחים מסדרה בעלת מגמה ברורה של עליה, העיון בקטעים הקצרים אינו מאפשר לראות זאת. שנית, קשה לראות אחד מן הקווים הלה כשונה באופן מהותי מהאחרים. למעשה, חוקר שיאמין שכולם משקפים תופעה אחת יוכל לראות כאן עדות ברורה לאמיתותה של תפישתו. כך, למשל, ניתן להתרשם שכל הקטעים מתחילים במגמה מסוימת שעוברת היפוך כיוון במהלך התקופה. המסקנה (שלי) מניסוי קטן זה היא שאין לאבחן מגמות על סמך סדרות נתונים קצרות. אין זה אומר שטענתן של החוקרות שגויה, אלא רק זאת שהיא איננה משתמעת מן הנתונים המוצגים בפנינו.

טעויות בפירוש והיקש מהמימצאים

אפילו ביצוע נכון של פעולות סטטיסטיות על נתונים מהימנים אינו מבטיח מסקנות נכונות. חוששני שהאמונה והשכנוע שהתמונה הכללית בפניהן הטעו לעתים את החוקרות בבואן לפרש את הנתונים, או לפחות גרמו להן לחרוג מן הזהירות הנדרשת במחקר כזה. ניקח לדוגמא את לוח 3-7 אשר מציג את דרכי הפנייה של עורכי דין אל שופטים ושופטות. הטענה הנבדקת כאן היא שעורכי הדין מרביתם לפנות לשופטים במונחים שמדגישים את מעמדם המקצועי, יותר משהם פונים כך אל שופטות. ואמנם, הלוח מראה שהפניה "כבוד" הוכוונה לשופטים ב-21% מהפניות, בעוד שהפנייה המקבילה כלפי שופטות, "כבודה", היתה בשימוש רק ב-6% מהמקרים, וההבדל מובהק (מבחינה סטטיסטית). קריאת הלוח מראה שמוצגים בו ארבעה דפוסי פנייה. שניים מדפוסים אלה הם פניות של כבוד בלבד ("אדוני/גברתי" ו"כבוד/כבודה") ושניים מהם הם דפוסי פנייה ייחודיים לבית המשפט ("כבוד השופט/ת" ו"בית המשפט"). הפניות אל השופטות בנוסח

הכללי ("גברתי" ו"כבודה") ביחד הסתכמו ב־92% ואילו הפניות המקבילות לשופטים ב־91%, הבדל זניח לחלוטין. כלאמר, הלוח אמנם מראה הבדל בין דפוסי הפניה לשופטים ולשופטות, אך ההבדל אינו מסוג שמצדיק את השערת הזלזול.

שאלת הקשר הסיבתי: כידוע, אחד הדברים הקשים להוכחה הוא סיבתיות. לשם כך יש צורך להראות קודם כל שקיים קשר בין התופעות (הסיבה והתוצאה) ועוד מספר תנאים. אך במחקר הנוכחי מנסים להצביע על סיבתיות מבלי שמראים אף את קיומו של קשר כזה. ניקח כדוגמא את פרק ו' סעיף י"א העוסק בזיכויים בבית המשפט העליון. הנתונים שמוצגים לפנינו הם 10 מקרים (מתוך 12) שזוכו, והצגת מאפיינים מסוימים של אותם מקרים (למשל, מין הנאשם ומינם של עורכי הדין מטעם התביעה וההגנה). על מנת להראות שקיים קשר כלשהוא בין מאפיינים אלה לבין זיכוי היה על החוקרות להשוות בין שכיחותם של מאפיינים אלה בקרב המזוכים לבין שכיחותם בקרב כלל המערערים, (ואני מתעלם כאן מהסיבוך הנוסף שעשוי להיגרם על ידי כך שהמקרים שמגיעים לבית המשפט העליון הם סלקטיביים מאוד). כך למשל, אם היינו מוצאים ששיעור הגברים בקרב המזוכים גבוה באופן משמעותי משיעורם בקרב כלל המערערים היה מקום לבדוק אם וכיצד אפשר להסביר הבדל זה. אך החוקרות נוקטות דרך פשוטה יותר: הן בודקות אם יש מאפיינים משותפים לכל המזוכים. ואמנם, נמצא מכנה משותף אחד לכולם: כולם גברים, והחוקרות רואות זאת כעדות לכך ש"הנשים הנאשמות בעבירות אלימות חמורות אינן זוכות ליחס של 'אבירות'". ומה פסול במסקנה זאת? פשוט – לפי הנתונים שמציגות החוקרות (באותו עמוד) שיעורן של הנשים בקרב המערערים הוא כ־3.3%. מאחר שיש לנו נתונים על 10 אנשים שזוכו בלבד, הרי בתנאים אידיאליים של שוויון בכל שאר המאפיינים האחרים היה עלינו לצפות לנוכחותן של 0.33 נשים ברשימה. במלים אחרות: אם היו מגדילות את טווח המקרים שזוכו פי 3 היינו מצפים לנוכחותה של אשה אחת.

אבל הבעיה כאן איננה בעיה של חישוב כלשהוא. זוהי בעיה לוגית בסיסית שחוזרת ונשנית. כך למשל, בעמוד הבא מבחינות החוקרות שקרבנותיהם של מזוכים הם אנשים משולי החברה, כלאמר – הם אינם גברים יהודיים בוגרים. החוקרות כלל לא התייחסו לאפשרות שייתכן שזהו מאפיין נפוץ בקרב קרבנות.

סוף דבר

לסיכום, הספר עוסק בנושא חשוב, ויש לו גם תרומות לא מבוטלות לתחום. המחקר הטקסטואלי שבספר הוא ציון דרך שעתיד להניב מחקרים משמעותיים. אבל הוא זרוע ליקויים ומותר תחושה של החמצה. התחושה הקשה מכל היא שנעשה כאן עירוב של שני סוגי עבודות, מחקר מדעי וניתוח המציאות לאורו של מצע אידיאולוגי. אף שכל אחד מסוגים אלה הוא חשוב לכשלעצמו, עירובם בעבודה אחת (לא רק במסמך אחד, אלא בעצם הצגת הנתונים וניתוחם) פוגעת בשניהם. שילוב זה מרגיש את הבעייתיות, לא רק הטכנית, אלא האתית, בעשיית מחקר שאינו מקפיד על הלימה והבחנה בין נתונים, ניתוח ופרשנות.

בצורתו הנוכחית של הספר מספרם וחומרתם של הליקויים הם כאלה שמוטב לו לחוקר שלא להסתמך עליו. אלא אם כן הוא סומך מאוד על כישוריו ויכלתו לברור את הנתונים הדרושים מבלי להיות מושפע משפע הליקויים בהם משובצים הנתונים. וודאי וודאי שחשוב שלא להשתמש בספר זה כספר לימוד, או כמקור לתלמידים, אלא אם כן עוסקים בקורס שעניינו הצגת אידיאולוגיה.